

IŠČEZLI SREDNJOVJEKOVNI REDOVI U SRIJEMU I BAČKOJ

Lelja Dobronić, Zagreb

U razmatranje života u kasnom, razvijenom srednjem vijeku u Hrvatskoj, a osobito u istočnoj Slavoniji, Bačkoj i Srijemu, treba uključiti činjenicu da su se ti krajevi nalazili na putovima u Svetu Zemlju. To nije nevažno, jer je promet između evropskih zemalja i Svete Zemlje bio vrlo živ, i to još prije križarskih ratova. Kako pokazuju novija vrlo temeljita istraživanja (osobito izraelskog povjesničara Joshue Prawera¹), gotovo nekoliko stoljeća su se skupine hodočasnika kretale Evropom prema tri cilja: Santiagu da Compostella, Rimu i prema Sv. Grobu u Jeruzalemu kao prema najvišem cilju. Među hodočasničkim masama, pomiješanima već u prvom križarskom ratu s ratnicima-križarima (računa se da ih je išlo više od 40000)^{1a} nisu svi mogli plaćati skupe prijevoze brodovima iz francuskih i talijanskih luka. Mnogi su gmizili pješice po slabim putovima i zapuštenim rimskim cestama, mjestimice spuštajući se po rijekama, da bi u putovanje prema svom životnom cilju utrošili mjesec pa i godine života, ili ostavili kosti po nepoznatim im i neprijateljskim zemljama. Nužno su ih putovi vodili porječjima Dunava i Drave, panonskom nizinom, pa kroz Srbiju i Makedoniju na jug da bi na Bosporu ili Dardanelama prelazili u Malu Aziju.

Križari, Francuzi, već u prvom križarskom ratu 1096. godine pod vodstvom grofa *Raimunda od Toulousea* prolazili su kroz „Slavoniju”. Teškoće u toj zemlji opisao je kroničar kanonik *Raimond des Agiles* riječima:² „O zlima koje je podnijela francuska vojska u Slavoniji. Ušavši u Slavoniju pretrpjeli su na putu mnoge gubitke, najviše zbog zime koja je tada vladala. Jer Slavonija je zemlja pusta, bez putova i gorovita, gdje tri tjedna nismo vidjeli ni životinja ni ptica. Stanovnici toga kraja toliko su agresivni i primitivni da nisu htjeli s nama ni trgovati ni dati nam vodstvo, već su bježeći iz svojih sela i utvrđenih gradova slabe starice i siromašne bolesnike, koji zbog svoje slabosti u da-

1. J. Prawer, *Histoire du Royaume de Jerusalem*, Paris, Ed. du CNRS, 1969-1970, 2. vol.

1a. J. Russel, *Demographic Factors of the Crusades, The Meeting of two Worlds*, Kalamazoo, Mi., USA, 1986, p. 55

2. F. Rački, *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb 1877, p. 461 doc. 229

ljini slijedahu našu vojsku, ubijali kao stoku i tako nam mnogo škodili. I nije bilo lako našim naoružanim vojnicima goniti nenaoružane razbojнике koji su poznali teren, kroz razbijena brda i guste šume; ali postojano su ih potiskivali – ne želeći se boriti nisu mogli biti bez borbe... Zbog takvog stanja Bog je htio da njegova vojska prođe Slavonijom, da se divlji ljudi koji ne poznavahu Boga, spoznavši krepost i strpljivost vojnika, ili odvrate od divljaštva ili neispričani budi privedeni Božjem sudu.”

Problemi iscrpljenih, bolesnih i nezbrinutih hodočasnika i križara koji su stigli do Jeruzalema, potakli su dvije skupine useljenika, talijansku i francusku, da se poslije prvog križarskog rata, dakle poslije 1099. godine, udruže u redove, kasnije nazvane viteškim, da bi kao redovnici mogli služiti, a kao vitezovi oružjem braniti Evropljane koji su na putovima stradavali među ostalim i od razbojnika i od divljih životinja. Tako su 1111 god. nastali *ivanovci* (hospitalci), a 1118. *templari*, koje su zavjete siromaštva, čistoće i poslušnosti uz vitešku čast obvezivali na dvostruku funkciju u vezi s tadašnjom društvenom situacijom.

Da se mogu uzdržavati i popunjavati svoje redove u Latinskom carstvu (danas Sirija, Libanon, Izrael), osnivali su svoja sjedišta po Evropi, organizirana u „preceptorate” za pojedine evropske zemlje ili skupine zemalja (francuske zemlje, Pirinejski poluotok, britansko otočje i dr.). Već u najranijim pravilima templara iz 1160.³ god. spominje se „preceptoratus Hungaria”, što s obzirom na tadašnju državu uključuje Hrvatsku i Slavoniju. U jugoistočnoj Evropi, tj. u Ugarskoj i našim krajevima, viteški su redovi morali djelovati u svojoj primarnoj funkciji: zaštićivanju i prihvaćanju hodočasnika i križara-ratnika na putu, dakle slično kako su djelovali u Svetoj Zemlji. Zato se ne moramo čuditi da je u Slavoniji, Hrvatskoj i Dalmaciji postojala mreža „kuća” (domus) i drugih organizacionih jedinica i da se u srednjovjekovnim ispravama na mnogo mjesta spominju „križnici” (cruciferi ili crucigeri), što je zajednički naziv za srednjovjekovne redove označene na odjeći križem. Osim templara i ivanovaca taj se naziv odnosi i na regularne kanonike sv. Groba Jeruzalemskog, red koji se formirao u Jeruzalemu oko crkve sv. Groba (odatle: sepulkralci), iako nije bio viteški. Dakle, svi koji su iz Svete Zemlje prešli u Evropu bili su križnici (cruciferi).

Kad se imaju na umu zadaci ivanovaca i templara na putovima prema Svetoj Zemlji, a vjerojatno su slično imali djelovati i regularni kanonici sv. Groba Jeruzalemskog sa svojim sjedištima u Poljskoj, Ugarskoj i Hrvatskoj, treba razmotriti neposredno povijesne izvore. Nije neobično da ih nema mnogo, jer ih ni za druge zemlje nema mnogo. Njihova sjedišta u Slavoniji najvjerojatnije ukazuju na smjerove kretanja hodočasnika, a i križara u nekim pohodima.

Ostavljajući ovom zgodom po strani lokalitete u središnjoj Slavoniji: templarsko sjedište u *Našicama* s jedinom sačuvanom templarskom kapelom sv. Martina, posjed ivanovaca Sveti Martin kod Vaške i tamošnje regularne kanonike, pa selo Ivanovce – Harkanovce i ivanovački posjed na rječici Karašici kod Valpova, želim iznijeti dostupne mi podatke o onim istočnijim.

3. A. Demurger, *Vie et mort de l'ordre du Temple*, Paris, Ed. du Seuil, 1985, p. 88

Znatan kompleks zemalja, zabilježenih kao Croac i Magna villa⁴, dobili su ivanovci od ugarsko-hrvatskog kralja Emerika ili Andrije, što znači oko 1200. ili na samom početku 13. stoljeća, a potvrdio im ga je Bela IV 1244. godine. Moglo se utvrditi da se taj posjed (hrvatski: Horvat i Veliko Selo) sterao oko Mikanovaca Starih i Novih, Ivankova Semeljaca i Kašinaca, a da je sjedište bilo u današnjem selu Novi Mikanovci. Crkva sv. Bartula svojim najstarijim romaničkim dijelom morala je služiti kao kapela ivanovaca. Sredinom 14. st. (1348) te zemlje nisu više pripadale ivanovcima, već plemiću Petru, sinu Pavlu iz Horvata. Nije poznato da li je on te zemlje oteo ili ivanovcima nije više imalo smisla održavati taj udaljeni posjed.

Dulje su ivanovci držali svoje sjedište Dopsin južno od Osijeka i zemlje oko njega na rječici Vuki. Ne zna se kad su ga stekli, ali im je pripadalo još u drugoj polovici 14. st. Susjedni velikaši otimali su im te zemlje, pa je papa Klement VI 1352. naložio pečuskom i bosanskom biskupu da štite ivanovce, jer su im crkveni i svjetovni ljudi zauzeli posjede. Spomen ivanovaca održao se u imenu oranica Ivanovci i na mostu „na Ivanovcima” na Vuki. Sjedište posjeda moralo je biti u današnjem selu Koprivni blizu Dopsina, gdje je romanička kapela (danas pravoslavna) preživjela Turke. Nije isključeno da su se ivanovačke zemlje oko Dopsina i Novih Mikanovaca spajale. Teško je pretpostaviti da bi kompleksu mikanovačkih zemalja pripadao davno nestali kaštel Kostroman blizu Save kod Slavenskog Šamca koji je u prvoj polovici 13. stoljeća bio sjajno opremljen.

Podaci o sjevernijim i istočnijim krajevima još su malobrojniji, ili manje proučeni, bar koliko je meni poznato. Navest ću primjere.

Pisci 17. i 18. st. Pazmany, Peterffy i Pray⁵ drže da je i u Srijemu bilo ivanovaca, i to na mjestu današnjeg sela Banoštor, istočno od Iloka. Taj zaključak izvode na temelju isprave pape Honorija III iz 1225. godine kojom nalaže dovršenje procesa između ivanovaca i „redovnika Sv. Duha” (monachi S. Spiritus), očito benediktinaca, kojima je „samostan bio oplijenjen po hospitalcima”. Papa nije označio gdje se nalazio samostan Sv. Duha, pa može biti samo pretpostavka da je riječ o ivanovcima baš u Banoštoru. Prema I. Ostojiću⁶ samostan sv. Duha nalazio se kod Nuštra, a ne u Banoštoru. Činjenica je da se 1315. spominje „preceptor domorum de Syrmia”, ali su time označena najvjerojatnije sjedišta ivanovaca u istočnoj Slavoniji (Novi Mikanovci, Dopsin, Koprivna). Teško je znati čije su bile „terre cruciferorum”, spomenute 1339.⁷ kao međa nekog posjeda u blizini „zemlje gospodina biskupa srijemskog zvane Zenmiklos”.

Kao sjedište templara dr Ante Sekulić navodi Bač⁸. Autor iznosi da su najstariju crkvu u tom važnom srednjovjekovnom mjestu 1301. godine preuzeli franjevci, pošto

4. L. Dobronić, Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj, RAD JAZU, knj. 406, Zagreb 1984; Ista, Viteški redovi – templari i ivanovci u Hrvatskoj, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1984.
5. P. Pazmany, Acta et decreta Synodi Dioecesanæ Strigoniensis, Trnavą 1667; C. Peterffy, Sacra Concilia, Pars II, Požun 1742, p. 278; G. Pray, De Prioratu Auranae, Beč 1773, p. 111.
6. I. Ostojić, Benediktinci u Hrvatskoj, sv. III, Split 1965, p. 40.
7. CD X, p. 418 doc. 350.
8. A. Sekulić, Drevni Bač, Split 1978, p. 35.

je prije bila templarska. Međutim, tu je došlo do zabune jer nije bilo poznato da riječ „križnici” (cruciferi) označuju razne redove koje sam prije spomenula. Tako podatak iz 1169. koji citira dr Sekulić „Bacsini sunt... templariorum canonicorum s. Sepulchri vulgo cruciferi canonici”, pa zatim „fuit Bacsini etiam praepositura eorundem Canonicorum” jasno govori da su u Baču bili regularni kanonici sv. Groba Jeruzalemskog i tu imali svoju prepozituru. Očito je zbrku unio pridjev „templariorum” uz „canonicorum” koji samo ističe povezanost tih kanonika s crkvom sv. Groba u Jeruzalemu. Protiv templara u Baču govori i izraz „prepozitura” koji u viteških redova ne postoji, jer oni, vojnici, poznaju jedino „preceptore” i „preceptorate”. Prema tome, u vijesti o Baču naveden je pun naziv i ispravan organizacioni oblik regularnih kanonika sv. Groba Jeruzalemskog. Podatak je dragocjen, jer doznajemo da su ti kanonici osim prepoziture u Glogovnici⁹ imali i prepozituru Baču. Drevni zvonik crkve u Baču može biti njihova građevina, kao što je i crkva u Glogovnici bila njihova.

Poseban problem predstavlja staro ckveno sjedište u mjestu Kw, Ke i sl. Da li je ono identično s Ban-Monostra, današnjim Banoštorom, Kamenicom ili Čerevićem, kamo ga neki smještavaju, nije na meni da sudim. Svakako je uz „ecclesia de Kw”, tj. uz stolnu crkvu sv. Ireneja bio kaptol koji je imao ovlasti vjerodostojnog mjesta (locus credibilis)¹⁰. Međutim, ono što je manje jasno, jest pitanje redova. Već je spomenuta vrlo problematična kombinacija prema kojoj bi u Banoštoru bili ivanovci. O tome u objavljenim izvorima (T. Smičiklas, Codex diplomaticus) nema traga. Ipak ima nekoliko isprava koje potvrđuju da je u Keu bio samostan i prikazuju njegovu lošu sudbinu. Osnovao ga je ban Beluš,¹¹ koji je djelovao između 1137. i 1164. godine, dakle poslije prvog i u vrijeme drugog križarskog rata, u čast prvomučenika sv. Stjepana. Opskrbio ga je posjedima i srebrom, dao križeve, kaleže i odjeću tako da trideset benediktinaca ima dovoljno za sebe i da mogu „goste i siromahe koji se obraćaju tom samostanu opskrbljivati pristojno svim potrebnim”. Dakle, svrha zbog koje je samostan osnovan, ista je kao i viteških redova, što samo potvrđuje potrebu za prihvatilištima prolaznika u tim krajevima. Kad su tu nakon izvjesnog vremena benediktinci prestali „služiti Bogu”, kaločki nadbiskup s dozvolom kralja predao je taj samostan „kanonicima sv. Abrahama iz doline Hebron”. Ti su se, inače nepoznati, regularni kanonici morali formirati u Hebronu u Judeji, drevnom Abrahamovom gradu, pošto su križari 1168. tamo osnovali biskupsko sjedište¹². Ti kanonici nisu dobili dopuštenje Apostolske stolice, a nisu znali ni gospodariti, pa su — pošto su razvučeni samostanski posjedi — „zbog najvećeg siromaštva bili prisiljeni napustiti taj samostan, a u njemu su ostala samo trojica, kako se kaže, na sramotu”. U takvom stanju samostana papa Inocent III 1198. godine u drugoj polovici lipnja nalaže kaločkom nadbiskupu da odluči da li je bolje da u taj samostan ponovno uvede benediktince ili ostavi te kanonike da uz pomoć nadbiskupovu do-

9. L. Dobronić, Regularni kanonici sv. Groba Jeruzalemskog u Hrvatskoj, *Croatica Christiana periodica*, Zagreb 1984, br. 14

10. F. Eckhart, Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, IX. Ergänzungsband, Innsbruck 1915.

11. CD II, p. 303 doc. 283

12. *Enciclopedia Cattolica*, t. VI, p. 1382, Hebron

vedu samostan u bolje stanje. Rješenje problema poznato je iz pisma istog pape kaločkom biskupu pol godine kasnije (22. XII 1198)¹³: „Ako smatraš da braća sv. Abre iz doline Hebron ne mogu obnoviti samostan, uvedi u njega regularne kanonike koji po reguli sv. Augustina odano služe Bogu, da se po njihovu redu uz tvoju brigu to mjesto preobrazi na bolje”. To je bilo na samom kraju 12. stoljeća. Vjerojatno su regularni kanonici sv. Augustina u Keu došli, ali dalje o njima u tom samostanu ništa nije poznato.

Međutim, iz sredine 14. stoljeća (1345)¹⁴, dakle, stoljeće i pol poslije ove vijesti o samostanu u Keu, postoji vrlo zanimljivo pismo tadašnjeg pape *Klementa VI* tadašnjem kaločkom nadbiskupu o samostanu u „trgovištu Banoštoru” (oppidum Botmonostura). Papino pismo u prijevodu glasi: „Plemić Stjepan Emerik zvan Tucos, župan Piliša u tvojoj nadbiskupiji (tj. kaločkoj) razložio nam je da u trgovištu Banoštoru postoji neka crkva (samostan, ecclesia) koju su pogani (pagani) djelomično srušili, koja je nekad bila podignuta za neke redovnike, iako ljudi ne pamte da su neki redovnici u njoj stanovali. Kažu da ta crkva već dugo vremena nije nastanjena i u njoj nema službe Božje. Premda je taj župan sad napućio trgovište i uredio da u toj crkvi jedan svećenik kadkad slavi službe Božje, ipak isti župan, da poveća bogoštovlje, želi na vlastiti trošak ovu crkvu, budući da se nalazi na njegovu zemljištu, popraviti i upotpuniti, i tamo dati sagraditi prostor, stanove i radionice za dvanaest braće reda pustinjaka sv. Augustina”. Dalje kaže Klement VI da ima u kaločkog nadbiskupa puno povjerenje pa mu povjerava da dade dozvolu, pošto ispita sve okolnosti, osobito u župi: da li ona postoji u tom trgovištu ili ono pripada nekoj drugoj župi, da ne bi popravak te napuštene crkve bio na štetu župe. Ako je sve u redu, neka nadbiskup izda dvije dozvole: 1. županu da smije popraviti crkvu i sagraditi samostan sa svim potrebnim prostorijama, i 2. braći reda pustinjaka sv. Augustina da to sjedište preuzmu i u njem trajno borave, te uživaju prava i slobostine koje je tom redu izdao prethodni papa Bonifacije VIII, „čime je izričito zabranjeno da ta braća i braća prosjačkih redova u bilo kojem gradu, selu ili utvrđi primaju za stanovanje bilo kakve stanove ili samostane bez posebne dozvole apostolske stolice”. Iz ovoga se jasno vidi da su pustinjaci sv. Augustina preuzeli jedan napušteni samostan, samo je pitanje da li je to onaj regularnih kanonika sv. Augustina u Keu, budući da se sad mjesto zove Banoštor. Ipak bi se moglo pretpostaviti da je riječ o istom samostanu.

Tu bi trebalo nešto napomenuti o augustincima. Poznato je da su mnogi redovi prihvatili regulu sv. Augustina (viteški redovi, dominikanci, pravlini uz neke druge), neki redovi regularnih kanonika (premostrati i dr.), ali dva reda imaju i u svom nazivu istaknuto ime sv. Augustina. Jedni su regularni kanonici sv. Augustina, za koje je 1198. papa predlagao kaločkom nadbiskupu da preuzmu samostan u Keu – o čemu je bilo riječi, a drugi su ovi pustinjaci sv. Augustina koji 1345. preuzimaju napušten samostan Banoštoru, odnosno možda isti samostan. Prema tome, obadvije redovničke zajednice sv. Augustina bile su zastupljene u srednjovjekovnom Srijemu.

13. CD II, p. 305 doc. 285

14. CD XI, p. 239 doc. 184

Ostali podaci o nekadašnjim redovima i samostanima ne samo što su oskudni, već su još nejasniji od iznesenih.

Razni pisci se ne slažu da li su bila dva samostana naziva „sv. Dimitrije u Srijemu” u Srijemskoj Mitrovici, ili je bio samo jedan. Prema starijim piscima i Ostojiću bili su tu benediktinci, prema Japundžiću¹⁵ monasi istočno-bizantskog obreda. Samostani benediktinaca bi, prema Ostojiću, trebali biti u Gregurevcima kod Srijemske Mitrovice (sv. Grgura), u Dumbovu na Dunavu (sv. Jurja), u Banoštoru (sv. Stjepana) koji je spomenut na početku, u Nuštru (sv. Duha), u danas nepoznatom Koppanu, u Iloku (1343. predan franjevcima) i u Šaregradu (sv. Katarine).

Davno zaboravljen red pustinjaka sv. Augustina, o kojem je već bila riječ u vezi s Batmonosturom (Banoštor), imao je prema Peterffyju, samostan u Borovu, i samostan sv. Ane u Iloku. Valjda bi se mogli naći i drugi podaci.

Ipak, iako su fakta razmjerno rijetka, ako se osvrnemo na ove krajeve u razvijenom srednjem vijeku, susrećemo tad aktualne redove: u 12. i 13. stoljeću v. keški red ivanovaca i uz njega, nakon osipanja benediktinaca, regularne kanonike sv. Abrahama iz Hebrona i sv. Groba Jeruzalemskog, zaštitnike prolaznika za Svetu Zemlju. Kad je prestala potreba za tim redovima, koji su sami potekli iz Svete Zemlje, u 14. i 15. stoljeću djeluju drugi tipovi redovnika koji žive po reguli sv. Augustina, regularni kanonici i pustinjaci sv. Augustina. Oni nestaju najvjerojatnije u vrijeme kad su Turci osvajali ove krajeve.

15. M. Japundžić, Istočno-bizantski obred u hrvatskim krajevima, Mandićev zbornik, Rim 1965, p. 101